

УДК 93 (473:15)

ЛОКАЛІЗАЦІЯ «ТАТАР-ОСАДНИКІВ» НА ЗЕМЛЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В XVI–XVII СТ.*

Олексій САВЧЕНКО

науковий співробітник відділу історичних пам'яток українознавства НДІУ

Анотація. У статті досліджуються особливості розселення «служивих татар» на українських землях у складі Великого князівства Литовського і Королівства Польського в XVI–XVII ст. Особлива увага приділяється «приватним татарам» на військовій службі у магнатів і шляхти та розглядаються окремі населені пункти, де існували їхні «колонії».

Ключові слова: Велике князівство Литовське, служиві татари, «осадники», хоругва, «ліпка», привілеї, мечеть.

ЛОКАЛИЗАЦИЯ «ТАТАР-ОСАДНИКОВ» НА ЗЕМЛЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ В XVI–XVII СТ.

Алексей САВЧЕНКО

научный сотрудник отдела исторических памятников украиноведения НИИУ

Аннотация. В статье исследуются особенности расселения «служивых татар» на украинских землях в составе ВКЛ и Королевства Польского в XVI – XVII ст. Особое внимание уделяется «частным татарам» на военной службе у магнатов и шляхты и рассматриваются отдельные населенные пункты, где существовали их «колонии».

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, служивые татары, «осадники», хоругвь, «липка», привилегии, мечеть.

LOCALIZATION OF TATAR SERVICEMEN ON THE LANDS OF RIGHT-BANK UKRAINE IN THE 16TH–17TH CENTURIES

Oleksii SAVCHENKO

research fellow of Ukrainian Studies Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article examines the peculiarities of the 16th–17th centuries settlement of Tatar servicemen on the Ukrainian lands incorporated into the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland. Special attention is given to «private Tatars» carrying out military service for magnates and gentry; some localities with their colonies are also considered.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Tatar servicemen, colonists, gonfalon, Lipka Tatars, liberties, mosque.

* Висловлюємо велику подяку відділу **Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego** за стипендіальну програму, в рамках якої досліджувалась дана тема, а також **prof. Mirosławu Nagielski** за поради і консультацію.

Останнім часом зріс інтерес до історії соціальних взаємин предків сучасних українців з їхніми найближчими сусідами. Особливе місце в них належить відноси́нам з татарським населенням Дешт-і-Кипчаку. Але у вітчизняній історіографії при розгляді даної проблеми акцентували увагу переважно на військово-політичній площині, в той час як інші аспекти випадали з поля зору дослідників. Разом з тим ці взаємини були більш багатогранними і не вичерпувались лише взаємними військовими виправами і тимчасовими союзами. Довгий час вихідці зі степу мешкали на території сучасної України, Польщі, Литви, Білорусі. Тому дослідження осередків татарського розселення на українських землях дають змогу подолати стереотип «одвічної ворожнечі», через призму якого часто подаються українсько-татарські відносини, та краще простежити практику неконфронтаційних взаємин між ними. Адже татарське населення також брало активну участь у житті тієї місцевості, де проживало, і їхня роль в історії і культурі Східної Європи ще потребує окремого дослідження. Тому у даній статті пропонується звернути увагу саме на проблему локалізації і місця розселення «татар-осадників» на українських землях та на їхні регіональні особливості.

Частково до даної проблеми вже звертались в історіографії. Найбільше вона репрезентована в Польщі. Серед відомих дослідників можна згадати Петра Боравського [1, 2], Станіслава Дзядулевича [3], Яна Тишкевича [7]. Останнім часом інтерес до неї зріс і в Білорусі, де й тепер проживає чимало представників татарського етносу (Ібрагім Канапацький [14], Заріна Канапацька [15]). В сучасній вітчизняній історичній науці цей

напря́м представлений набагато менше. На роль служивих татар в українській історії увагу звертали Б. Черкас [22] та Я. Пилипчук [17, 18]. Про осілих татар на Волині писав М. Якубович [24], який також дослідив і унікальну пам'ятку татар-осадників – Острозький Коран 1804 р. [23]. Серед російських представників виділити можна роботи І. Зайцева [12], С. Думіна [11] та ін.

Литовські (іноді називають польські, білоруські, західні, ліпка та ін.) татари – це окрема група населення тюркського походження, що почала формуватись в період розпаду Золотої Орди і становлення на її теренах окремих татарських державних утворень (Казанської, Кримської, Ногайської Орди) і з часом була розселена (або «осаджена») на землях у складі Великого князівства Литовського і Корони Польської. Згодом вони перейняли місцеві слов'янські мови, але зберегли протягом майже семисот років певну самосвідомість [14]. Перші татари-осадники на литовсько-руських землях відомі ще з XIV ст. «Східна політика» литовських князів посилила військові і дипломатичні стосунки зі степовими державами, що поживило і соціальні контакти. Правління Вітовта (1392–1430 рр.) вважається відправною точкою, від якої литовські і польські татарські роди виводили своє походження і привілеї.

Дослідники на сьогоднішній день сформували кілька підходів до класифікації «служивих татар». Наприклад, польський історик Ян Тишкевич поділяв їх на войовників-зем'ян та бідноту [7]. Дослідниця Ірена Рихлікова виділяла серед них три категорії: залежних від володаря, залежних від панів-феодалів і татар-зем'ян (власники земельних

наділів) [5, с. 80]. Доволі повно їх статус відобразила і «Люстрація Кердея» 1631 р., в якій їх поділяли на: татар-бояр панцерних; путних, або татар-хлопів; міських осадників; татар господарських [2, с. 62]. Але здається доцільним зауважити про те, що єдиної класифікації виробити неможливо, бо становище їх залежало від роду занять, часу та обставин приходу на нові землі. Не меншу роль відіграло і їхнє соціальне становище в степу та регіон розселення.

Варто також зазначити, що кожен із цих станів потребує окремого дослідження, тому автор свідомо не розглядає відомих шляхетських родів, які прямо чи опосередковано виводять своє походження з татар (Кердеї, Глинські, Долгодатовичі та ін.), а звертає увагу саме на татар «господарських» (тих, які були на службі у «господаря») та татар «приватних» (на службі у магнатів і шляхти). Також опускається тема їхніх відносин з українським козацтвом.

Зазвичай «осадників» називають «литовськими татарами», адже першочергово вони з'являлись у землях, що входили до складу Литовсько-Руської держави, а вже звідти потрапляли в Польщу. Розселяли їх частіше з метою збільшення військового потенціалу регіону [15; 14, с. 27]. І хоча схожа практика була започаткована набагато раніше, нас більше цікавить XVI ст., адже в цей час відбувається зміна у політиці осадництва, яка була обумовлена новими геополітичними реаліями.

Вже на початок XVI ст. змінюється основний супротивник Великого князівства Литовського і Польщі. Загроза з боку Тевтонського ордену була ліквідована, що зняло необхідність у зміцненні західного кордону держави. З 1502 р. колишній

союзник Литви – Велика Орда – йде з політичної арени і виникає потреба встановлення контактів з іншими степовими державами і окремими народами (Казанським, Астраханським, Кримським ханством, Ногайською Ордою), з якими відбувається поживлення дипломатичних зв'язків та обмін посольствами [17, с. 99]. І якщо раніше польські і литовські правителі навіть саджали на ханські престולי своїх ставлеників, то тепер вплив на них з боку Вільна і Кракова відчутно зменшується. Всі ці події вплинули на локалізацію осадження татарського населення, яке тепер зміщується ближче до південно-східних і північно-східних кордонів, де посилюються потужні військово-політичні центри: Кримське ханство і Московське князівство, внаслідок політики яких Велике князівство Литовське несе значні територіальні втрати.

Ці події знайшли відображення і в соціальному складі «татар-осадників». У попередні етапи (кінці XIV–XV ст.) прийняття вихідців зі степу на службу мало більше політичну мету, оскільки акцент робився на степову аристократію (ханів, царевичів, князів, уланів), яка була значним важелем впливу на кочові держави. Їх оселяли переважно у внутрішніх районах держави, біля власного «домену» чи резиденцій, надавали землі в кормління або навіть створювали для них васальні князівства, як у випадку з Глинськими і Яголдайовичами. В XVI ст. соціальна основа осадників змінюється відповідно до нових потреб. Тепер їх переважно використовують як військову силу. Кількість їх зростає, а акцент робиться не лише на «степову верхівку», а й на звичайних кочівників, яких розселяють тепер більше з метою колонізації окремих районів держави.

Зазвичай татари з'являлися на цих землях різними способами. Це могли бути як полонені, захоплені в боях, так і добровільні «осадники», які переховувались від політичних репресій чи просто шукали кращої долі. Польські дослідники зазначають, що перший етап організованої колонізації на Південно-Руських землях у XVI ст. починається з Волині і Поділля. Так, наприклад, чимало полонених тут оселили після перемоги Михайла Глинського (1470 – 1534 рр.) над татарами під Клецьком у 1506 р. Ту саму практику повторив на своїх землях великий гетьман Костянтин Острозький (1460 – 1530 рр.) після битв під Вишнівцем (1508 р.) та Лопушною (1512 р.) [1, с. 52; 17]. Цікаво, що Станіслав Дзядулевич згадує про те, що полонених передали на поруки іншим осілим татарам, надавши їм привілеї і право служити за плату у війську. Це вказує і на те, що в цих районах на той час вже існували подібні громади [3, с. 18].

Інший етап розпочався в середині XVI ст. після взяття Іваном IV Казані й Астрахані. Ця група втікачів осіла також переважно на Волині і Поділлі [7, с. 168; 4, с. 35]. Остання зафіксована масштабна міграція в Річ Посполиту татар, на думку польського дослідника Яна Тишкевича, відбулася в 1637 р. Тоді ногайці Буджацької орди збунтувались проти хана Багадур Гірея (1636–1641 рр.). Домовившись з гетьманом Станіславом Конецпольським, близько 20 тис. з них спочатку перебували на Поділлі, але згодом, примирившись з ханом, повернулись назад. Проте 2 тис. з них разом з родинами все-таки розселились переважно в районі Черкас і Чигирини [7, с. 169]. Петро Боравський повідомляє, що вони «шукали хліба» у «магнатів українних»,

наймаючись до них на службу. Один із буджаківців на ім'я Азамет Мурза пішов на службу до Конецпольського і міг очолювати хоругву або окремих загін, так як згадується в оточенні «кількадесят татар» [1, с. 68]. Така відчутна міграція знайшла відображення і в Львівському літописі, де зазначалось: «В тім же року (1637 р.) татаров поддалсь дванадцять тисяч і присягнули перед... Конецпольським і указано їм мешканне за Дніпром межі козаками...» [9, с. 117].

Розселених вихідців зі степу могли використовувати в різних сферах, але частіше їх долучали до військової служби. Татарські осередки розміщували біля важливих стратегічних об'єктів: міст, фортець, де на них покладався обов'язок оборони і захисту шляхів, трактів, переправ, виконання ролі «надвірної міліції» тощо. Траплялись випадки, коли їм доручали збір податків та багато ін. Це можна простежити у місцях, в яких їх було найбільше. В Литві це були Троки, Мінськ, Лососня, Вільно (де вони охороняли єдину переправу до резиденції князя) та ін. Аналогічний принцип застосовувався і на коронних та південно-руських землях.

Цікаво, що в багатьох місцях, де довгий час існували татарські «осадки», часто простежуються власні назви, які мають «етнонімічний» характер. Наприклад, в Острозі ще й досі збереглись «татарська вежа» і «татарська вулиця». З аналогічними назвами вулиці є і в Тернополі (де раніше була «Татарська слобода»), Львові (стара назва вул. Краківська була «Татарська»), Кам'янці-Подільському, Костянтинові та ін. Чимало залишилось в місцях їх служби чи проживання і «татарських кладовищ» (як у м. Варшава, м. Костянтинів чи в

с. Тисове на Прикарпатті), і навіть населених пунктів з характерними назвами: с. Татарів (Івано-Франківщина), м. Сорок-Татар (Польща) та багато ін. У с. Дрогічине (Білорусь) навіть зберігся «татарський брід», який могли охороняти місцеві служиві татари [4, с. 30].

Загалом кожний район їх розселення мав свої специфічні риси, які диктувались місцевими потребами. Добре це помітно щодо Волинської землі, де вони, на відміну від своїх аналогів у Литві і Польщі, не мали окремих територіальних хоругв, адже тут переважно селились «приватні татари» місцевої шляхти, що знайшло відображення і в «Люстрації добр татарських» 1631 р., яку склав Ян Кердей [2, с. 59]. Вже у першій половині XVII ст. їх можна побачити в приватних військах майже всіх магнатів «порубіжжя», де існували окремі кавалерійські загони як із литовських, так і з «диких» (тобто ординських) татар. Такі хоругви утримували відомі шляхетські роди: Конецпольські, Острозькі, Радзивіли, Збаразькі, Заславські, Вишневецькі.

Особливо відчутна їх кількість була в армії останніх. Наприклад, 200 татар князя Яреми Вишневецького під командуванням ротмістра Стефана Липського згадуються під час придушення козацького повстання 1638 р. [1, с. 68]. Про більш ніж три десятки татар на військовій службі згадують і у Владислава-Домініка Заславського. С. Думін також звертає увагу і на татар князя Збаразького. Зокрема, в нього служив у 1594 р. «татарський князь» Муса Адамович. Варто також звернути увагу, що титул «князь» у татар служивих мав трохи інше значення, ніж, наприклад, на Русі. Ще починаючи з XVI ст., ним титулували себе всі «татари господарські», навіть ті, хто

не був потомком степової аристократії до приходу на ці землі [11, с. 28]. Загалом схожі загони мали не лише магнати. Наприклад, татари згадуються в загоні «клієнта» Конецпольського – Лаші [1, с. 68], а це свідчить про те, що на службу наймали не лише аристократію, а й простих татар.

Особливе місце в політиці осадництва татар посідали Волинь і Поділля. Саме тут збереглося більше відомостей про татарські поселення. Значний вклад у розселення їх в цьому районі належить, зокрема, гетьману Костянтину Острозькому. При ньому татар розселяли в Острозі, Луцьку, Розваж, Хорове, Лабуні, Старокостянтинові, Луцьку, Вишнівцях [1, с. 85; 4, с. 36].

Серед них, мабуть, найвідомішим є поселення в Острозі, де проживало на початку XVII ст. близько 50 мусульманських сімей. Вони мали там окрему частину міста і навіть магазин «халяльної» (дозволеної для мусульман) їжі [24, с. 186]. Була в місті і мечеть, яка діяла з 1569 по 1659 р. [1, с. 61]. Спочатку тут селили тих, хто мав обов'язок служити в «п'ятигорській хоругві» чи виконувати функції особистої охорони князів [23]. Вони згодом «відзначились» під час боротьби князя Василя-Костянтина Острозького (1526 – 1608 рр.) зі Станіславом Тарновським у 1570 р., а також у 1577 р. під час татарського рейду на Волинь, де згадувались 300 «татар-козаків» Острозьких на чолі з Солганом П'ятигорцем (або Татар Солтаном), вірогідно, хорунжим [1, с. 51; 20, с. 602].

«Татарська хоругва» Острозьких розміщувалась у м. Костянтинові, що мав оборонне значення. Самих же татар розселяли в його передмісті – Стариках, де вони займали 24 будинки, в кожному

з яких мешкало по 2–3 сім'ї. На початку XVII ст. у них була власна мечеть з муллою [10, с. 53]. Татарські будинки можна побачити і в «Новому місті» Костянтинова. В 1636 р. їх було близько 60. Навіть на кінець XIX ст. тут залишались татарське кладовище і татарська вулиця [13, с. 5]. Д. Борилук звернув увагу, що вони мали особливий статус, а тому не відбували повинності і не платили податок [10, с. 53].

Відомості про татар наводить і поручик М. Зуц в «Описани города Староконстантинова (1561 – 1884)». Він згадує, що в XIX ст. у цьому місті діяла велика синагога, яка була перебудована зі старої мечеті. Як доказ наводиться арабський напис на камені, що вмурований в одну з її стін. Також він згадував спеціальний «кумисний заклад», який відкривався в місті щорічно і утримувався татарами, що приїжджали туди на все літо, привозячи з собою 12 – 13 степних кобил і заробляючи на цьому до 100 рублів на місяць [13, с. 42]. Судячи з контексту, татари були не місцевими, що вказує на торговельні зв'язки м. Старокостянтинова з татарами Причорноморського степу і Криму, а доволі висока сума заробітку може свідчити про попит на цей продукт серед місцевих татар, які ще зберігали свої побутові звичаї.

Вірогідно, «татарська колонія» була і в Немирові на Поділлі (суч. Вінницька область). До складу маєтку Немирівського входило велике поселення Ковалівка, що складалося з кількох сіл (Сподахи, Чеколівка, Яри, Підзамче, Блідки). Географічний словник Королівства Польського навіть на другу половину XIX ст. згадує тут «кільканадцять родин татар литовських» [6, с. 514]. Та хоч частина з них уже і прийняла християнство, деякі

все ж зберігали іслам та мали свою мечеть і муллу [1, с. 61]. Як зазначається у тому ж описі: «Є то по більшій частині шляхта давня, і вже утверджена в герольдії з документів... За століття вони вже користувались тільки польською та носили місцеві прізвища: Скульські, Смульські, Абрагамовичі, Барановичі, які були характерні для татар у Польщі і Литві. Богослужіння справляли по друкованих книгах... на арабській, але змісту вже не розуміли» [6, с. 514]. Доволі «живучим» виявилось і осадництво в с. Охматков, біля р. Стир (суч. Рівненська обл.), яке, за припущенням польських дослідників, змогло проіснувати аж до XX ст. Тут навіть у міжвоєнний період місцеві жителі вважали себе потомками «татар полонених» [1, с. 67].

Відома «осада» була також і в м. Ковель. Про це свідчить привілей 1518 р., виданий Сигізмундом I Старим князю Василю Михайловичу Сангушковичу Ковельському на його заснування. В ньому його мешканцям – полякам, русинам, євреям, вірменам і татарам – надається магдебурзьке право. Можна зробити припущення, що татарська громада могла бути доволі численною, оскільки вона окремо виділена в привілеї нарівні з іншими «провідними» народами [8, с. 65]. Але, мабуть, найцікавішим для нас прикладом «осадництва» є с. Ювківці, яке наприкінці XVI ст. належало до Острога. Мечеть тут діяла з 1680 р. по другу половину XIX ст. [1, с. 61]. І навіть в 1886 р. в селищі ще проживало 233 мусульмани [21, с. 557]. Унікальність його полягає в тому, що хоч татарське населення тут давно асимільоване, все ж серед місцевих жителів і тепер можна простежити монголоїдну домішку, що для антропології Волині не характерно [19].

Хоча на Волині і Поділлі краще збереглися відомості про татар, вони зустрічались і в інших українських землях. Наприклад, на Київщині, де татарські осади відомі ще за князів Олелька і Семена Олельковича, з кінця XV ст. служивим татарам доручались як військова функція, так і підтримка переправ, мостів і інших засобів сполучення, охорона трактів, супровід послів і купців і т.д. [2, с. 330]. Є згадка про спробу Яна Міколая Ходкевича заселити частину володінь татарами як «надворну» міліцію в районі р. Прип'ять. Але спроба виявилась невдалою, що самі татари поясняли безлюдністю цього краю [4, с. 36]. Можна припустити, що татари продовжували розміщуватися на Київщині і протягом XVII ст., адже про них згадують в описі конфлікту між шляхтою і татарським загоном у Київському Поліссі ще у 1685 р. [1, с. 101].

Б. Черкас робить припущення також про існування татарської колонії на початку XVI ст. в Каневі. Дослідник згадує і про татар в с. Мошни Черкаського повіту у кінці XV – першій половині XVI ст., що служили в місцевому замку [22, с. 145]. Є багато поодиноких згадок про вихідців зі степу на князівській службі, як, наприклад, про татар в с. Букачовках (можливо, сучасна Івано-Франківська область), які належали Є. Калиновському і жили серед його челяді [1, с. 66].

Тому варто звернути увагу, що траплялись й інші випадки, які треба розглядати персонально, адже не завжди є змога визначити, чи це були «осадники», чи просто вихідці з татар. Наприклад, у «Палеографічному ізборнику» наводиться як зразок заповіт про передачу майна церкві київського міщанина Семена Михайловича, який також був татариним за

походженням [16, с. 13]. Цей та багато інших прикладів підводять до потреби чіткої класифікації литовських татар на українських землях задля їх виділення серед інших вихідців зі степу. На нашу думку, таким критерієм мають бути сфера діяльності, статус та рід занять татарського населення, адже до «служивих татар» важко відносити тих, хто змінив свій статус, влився до козацького чи інших станів або просто відійшов від традиційного заняття, відірвавшись від свого колишнього середовища чи общини.

Таким чином, «татари-осадники» на сучасних українських землях були активно долучені до оборони краю, його господарського й суспільного життя. На сьогоднішній день можна встановити деякі населені пункти, де їх розселяли як польські і литовські правителі, так і місцеві шляхта. Це такі міста, села і замки, як: Острог, Луцьк, Старокостянтинів, Розважне, Ювківці, Немирів, Ковалівка, Ковель та ін., які здебільшого розміщувались в сучасних Київській, Вінницькій, Рівненській, Волинській областях України, що підтверджується письмовими джерелами, залишками культових споруд (мечетей) та власними назвами, що мають етнонімічний характер. У цих районах з них частіше формували хоругви легкої кінноти та передавали їм деякі господарські та охоронні функції. Така локалізація дає підстави припускати, що місця «осади» «служивих татар» простежуються саме на землях Правобережної України з кількох причин, а саме: компактного розселення, закріплення за ними привілеїв, дотримання мусульманського віросповідання та ін., що вплинуло на збереження їхньої самосвідомості. Якщо ж брати Подніпров'я, то тут, швидше за все, вони могли вливатись до

місцевих спільнот, тому окремі їхні групи виокремити важко, адже дуже рідко є можливість розрізнити татар «служивих» з іншими вихідцями зі степу. Через те розробка даної теми має бути продовжена в подальшому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Borawski P., Dubinski A. *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzedy, legendy, tradycje* / P. Borawski, A. Dubinski. – Warszawa, 1986. – 272 с.
2. Borawski P., Sinkiewicz W., Wasilewski T. *Rewizja dóbr tatarskich 1631 r.* // *Akta Baltiko-Slawica*. – Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1991. – Т. XX. – С. 59–136.
3. Dziadulewicz S. *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce* / S. Dziadulewicz. – Wilno, 1929. – 538 s.
4. Konopacki A. *Życi religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. – 255 s.
5. Rychlikowa I. *Tatarzy litewscy 1764–1831 części szlachet. stanu?* / I. Rychlikowa // *Kwartalnik historyczny*. – 1990. – Т. 97. – С. 80–91.
6. *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Warszawa, 1883 r. – Т. IV. – 963 s.
7. Tyszkiewicz J. *Tatarzy na Litwie i w Polsce* / J. Tyszkiewicz – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1989. – 344 s.
8. Акти Волинського воеводства кінця XV–XVI ст. (Із зібрання пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві) / Підготовка до друку А. Блануци, Д. Ващука, Д. Вирського. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 154 с.
9. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець / О. Бевзо. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
10. Борилук Д. Місто Старокостянтинів в оборонній системі князів Острозьких у Південно-Східній Волині / Д. Брилюк // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Історичні науки. – Острог, 2011. – Вип. 17. – С. 53–54.
11. Думин С. Татарские князья в Великом княжестве Литовском / С. Думин // *Akta Baltiko-Slawica*. – Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1991. – Т. XX. – С. 7–50.
12. Зайцев И. Польско-литовские татары-липка в XIV – XVIII вв. / И. Зайцев // *История татар с древнейших времен. Татарские государства XV–XVIII вв.* – Казань: Ин-т истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2014. – Т. IV. – С. 763–771.
13. Зуц Н. Описание города Староконстантинова от начала и до наших дней (1561–1884) / Н. Зуц. – Староконстантинов: Типо-Литография С. Аренберга, 1884. – 90 с.
14. Канапацкая З. Мечети татар-мусульман в Белоруссии / З. Канапацкая // *Гасырлар авазы – Эхо веков*. – Казань, 2012. – №1. – С. 27–30.
15. Канапацкий И. Белорусские татары: историческая судьба народа и культуры / И. Канапацкий // kumukia.ru/article-9186.html
16. Палеографический изборожникъ. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв. – Киев, 1899. – Вып. 1. – 81 с.
17. Пилипчук Я. Новая татарская политика Великого княжества Литовского и татары, 1506–1516 гг. / Я. Пилипчук // *Крымское историческое обозрение. Crimean Historical Review*. – Казань–Бахчисарай, 2014. – №2. – С. 98 – 124.
18. Пилипчук Я. Татары в Великом княжестве Литовском (православные и мусульмане): ассимиляция и адаптация / Я. Пилипчук // *Средневековые тюрко-татарские государства*. – Казань, 2014. – Вып. 6. – С. 101–110.
19. Сегеда С. Антропология / С. Сегеда. – К.: Либідь, 2001. – 335 с.
20. Ульяновский В. Князь Василь-Костянтин Острозький / В. Ульяновский. – К.: Простір, 2012. – 1370 с.
21. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – 579 с.

22. Черкас Б. Служиві татари в обороні українських земель Великого князівства Литовського XV – XVI століть / Б. Черкас // Надчорномор'я: студії з історії та археології. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 1. – С. 144–148.

23. Якубович М. «Острожский Коран» 1804 года как уникальный памятник религиозной культуры западных татар / М. Якубович // Ислам в СНГ. – М., Н. Новгород: ИД «Медина», 2013. – №3–4. – Индекс послання: <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?5794>

24. Якубович М. Татарсько-мусульманське населення Південно-Східної Волині XVI–XX сторіччя: історична ретроспектива // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 186–196.

REFERENCES

1. BORAWSKI, P., DUBINSKI, A. (1986) *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje.* Warszawa, 272 p. [In Pol.]

2. BORAWSKI, P, SINKIEWICZ, W., WASILEWSKI, T. (1991) *Rewizja dóbr tatarskich 1631 r.* *Ackta Baltiko-Slawica.* T. XX. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, pp. 59–136. [In Pol.]

3. DZIADULEWICZ, S. (1929) *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce.* Wilno, 538 p. [In Pol.]

4. KONOPACKI, A. *Życi religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 255 p. [In Pol.]

5. RYCHLIKOWA, I. (1990) *Tatarzy litewscy 1764–1831 części szlachet. stanu? Kwartalnik historyczny.* T. 97. pp. 80–91. [In Pol.]

6. *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1883). T. IV. Warszawa, 963 p. [In Pol.]

7. TYSZKIEWICZ, J. (1989) *Tatarzy na Litwie i w Polsce.* Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 344 p. [In Pol.]

8. BLANUTSA, A., VASHCHUK, D., VYRSKYI, D. (comps.) (2014) *The Acts of Volyn Province of the Late 15th–16th Centuries.* In:

Collection of Parchment Documents of the Main Archives of Ancient Documents in Warsaw. Kyiv: Instytut Istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 154 p. [In Ukr.]

9. BEVZO, O. (1971) *Lviv Chronicle and Ostroh Chronical.* Kyiv: Naukova dumka, 208 p. [In Ukr.]

10. BORYLIUK, D. (2011) *Starokostiantyniv in the Defense System of Ostroh Princes in Southeastern Volyn.* In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii». Istorychni nauky.* Vyp. 17. Ostroh, pp. 53–54. [In Ukr.]

11. DUMIN, S. (1991) *Tatar Princes in the Great Duchy of Lithuania.* In: *Ackta Baltiko-Slawica.* Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. T. XX. pp. 7–50. [In Rus.]

12. ZAYTSEV, I. (2014) *Polish-Lithuanian Lipka Tatars in the 14th–18th Centuries.* In: *History of Tatars from the Earliest Times. Tatar States in the 15th–18th Centuries.* T. IV. Kazan: Institut istorii im. Sh. Mardzhani AN RT, pp. 763–771. [In Rus.]

13. ZUTS, N. (1884) *Description of Starokonstantinov Town from the Beginning to the Present Day (1561–1884).* Starokonstantinov: Tipo-Litografia S. Arenberga, 90 p. [In Rus.]

14. KANAPATSKAIA, Z. (2012) *Mosques of Muslim Tatars in Belarus.* *Gasyrlar avazy – Ekho Vekov.* № 1. Kazan, pp. 27–30. [In Rus.]

15. KANAPATSKIY, I. *Belarusian Tatars: Historical Destiny of the People and Their Culture.* [Online]. Available at: kumukia.ru/article-9186.html. [In Rus.]

16. *Palaeographic Collection. Materials on the History of the South Russian Writing System in the 15th–18th Centuries* (1899). Vyp. 1. Kyiv, 81 p. [In Rus.]

17. PILIPCHUK, Ya. (2014) *New Tatar Policy of the Grand Duchy of Lithuania and Tatars, 1506–1516.* In: *Krymskoe istoricheskoye obozreniye. Crimean Historical Review.* № 2. Kazan-Bakhchisaray, pp. 98–124. [In Rus.]

18. PILIPCHUK, Ya. (2014) *Tatars in the Grand Duchy of Lithuania (Orthodox and Muslim): Assimilation and Adaptation.* In:

Srednevekovyye tyurko-tatarskiye gosudarstva. Vyp. 6. Kazan, pp. 101–110. [In Rus.].

19. SEHEDA, S. (2001) *Anthropology*. Kyiv: Lybid, 335 p. [In Ukr.]

20. ULIANOVSKYI, V. (2012) *Prince Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi*. Kyiv: «Prostir», 1370 p. [In Ukr.]

21. TSYNKALOVSKYI, O. (1986) *Old Volyn and Volyn Polissia*. T. 2. Winnipeg, 579 p. [In Ukr.]

22. CHERKAS, B. (2008) Tatar Servicemen in the Defense of Ukrainian Lands of the Grand Duchy of Lithuania: the 15th–16th Centuries. In: *Nadchornomoria: studii z istorii ta arkeolohii*.

Vyp. 1. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 144–148. [In Ukr.]

23. YAKUBOVYCH, M. (2013) «Ostroh Koran» of 1804 as a Unique Monument of Western Tatars' Religious Culture. *Islam v SNG*. Moskow, Nizhniy Novgorod: ID «Medina». № 3–4. [Online]. Available at: <http://www.id-medina.ru/books/islamic/?5794>. [In Rus.]

24. YAKUBOVYCH, M. (2010) Tatar-Muslim Population of Southeastern Volyn of the 16th–20th Centuries: Historical Retrospective. In: *Naukovi zapysky. Serii istorychni nauky*. Vyp. 2. Ostroh: Natsionalnyi universytet Ostrozka akademiia, pp. 186–196. [In Ukr.]

O. Savchenko

Localization of Tatar Servicemen on the Lands of Right-bank Ukraine in the 16th–17th Centuries

Abstract

Lithuanian (Polish, Belarusian, Western) Tatars are a population of Turkic origin that had inhabited the territory of the Great Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland since the 14th century. Their regular colonization was introduced at the times of Vytautas, his politics being continued by his successors. Provided with privileges and salaries, Tatars were settled in strategically important districts of the state. In the 14th–15th centuries, mostly steppe aristocracy – princes, khans, beys – were settled. They received plots of land for collecting profits and even created apanage principalities, financing them from the treasury.

In the 16th century, changes in foreign policy altered the character of Tatars' settlement. After the considerable territorial losses of Lithuania, they began to colonize some districts of the state on eastern and south-eastern borders, aiming to strengthen military potential of some districts. Now the focus was shifted to the military character of their service.

Ukrainian land had a strategic value in the opposition of Lithuanian and Polish powers to the Crimea and Moscow state that is why considerable part of Lipka Tatars was settled in Volyn, Podilla, Kyiv region. There are different categories of Tatar colonists, but we are mostly interested in owners and private ones. They formed military subdivisions involved in the defense and colonization of certain districts. They also formed subdivisions of private armies of magnates and gentry, among whom we can name the Konetspolski, Ostrozski, Radzyvily, Zbarazski, Zaslavski, Vyshnevetski.

The well-known Tatar colonies can be traced in such settlements as Ostroh, Lutsk, Starokostiantyniv, Rozvazhne, Yuvkivtsi, Nemyriv, Kovalivks, Kovel, and many others. This can be established by means of written evidence, descriptions and remains of monumental buildings (mosques) in these areas. Ethnonimical names also constitute an important source; they are: the Tatar gate, Tatar street, Tatar cemetery, etc. and relate to the localities where colonists had lived before. This provides a reason to localize Tatar settlements that can be differentiated as «Lithuanian Tatars» and dissociate them from other natives of the Horde.